SURXONDARYO VILOYATIDA KOMMUNISTIK MAFKURA ATEISTIK TASHVIQOTI

Jumayev Bekzod,
O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati Chegara qo‘shinlari “Yosh chegarachilar” harbiy-akademik litseyi o‘qituvchisi,
Termiz davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0065-4278-616X

Annotatsiya: Hozirgi kunda sovet davri tarixini o‘rganishda chuqur ilmiy tahlil va tarixiylikka asoslangan obyektiv ilmiy tadqiqotni olib borish va ilmiy xulosalar chiqarish tarixiy tadqiqotlarning eng muhim vazifalaridan biri sanaladi. Shuningdek, bu davr tarixini o‘rganishning muhim qirralaridan biri diniy masala bilan bog‘liq sovet hukumatining faoliyatini tadqiq etishdir. Ushbu maqolada sovet hukumati davrida Surxondaryo viloyatida kommunistik mafkura ateistik tashviqoti bilan bog‘liq holatlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ateistik tashviqot, “Xudosizlar ittifoqi”, “xurofot o‘chog‘i” shiori, Iso Termiziy, at-Termiziy maqbaralari, ateistik matbuot.

Аннотация: В настоящее время при изучении истории советской эпохи одной из важнейших задач исторического исследования считается проведение объективного научного исследования, основанного на глубоком научном анализе и историчности, и составление научных выводов. Также одним из важных аспектов изучения истории этого периода является изучение деятельности советского правительства, связанной с религиозным вопросом. В данной статье анализируются обстоятельства, связанные с атеистической пропагандой коммунистической идеологии в Сурхандарьинской области в период советской власти.

Ключевые слова: атеистическая пропаганда, «Союз атеистов», лозунг «рассадник суеверий», Иисус в Термизи, мавзолеи аль-Термизи, атеистическая пресса.

Abstract: Nowadays, in the study of the history of the Soviet era, conducting an objective scientific research based on deep scientific analysis and historicity and drawing scientific conclusions is considered one of the most important tasks of historical research. Also, one of the important aspects of studying the history of this period is to study the activities of the Soviet government related to the religious issue. This article analyzes the circumstances related to the atheist propaganda of the communist ideology in the Surkhandarya region during the Soviet government.

Key words: Atheist propaganda, "Union of the Atheists", slogan "hotbed of superstition", Jesus at Termizi, al-Termizi mausoleums, atheistic press.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Sovet jamiyati tarixida 1920-yillarning oxiri 30-yillarda diniy muassasa va tashkilotlar hamda din peshvolari, dindorlarga nisbatan munosabat o‘ta reaksion, shafqatsiz tarzda bo‘lib, ateistik harakatning keng miqyosida kuchayishi bilan ta’riflanadi. Sovet hukumati kommunistik partiya rahnamoligida diniy va milliy qadriyatlarga qarshi kurash olib borib, ruhoniy dindorlar ta’qib etildi, tarixiy ahamiyatga ega obida va muassasalar yopib qo‘yildi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda g‘oyaviy kurash avj oldirilib, ateistik tashviqot va targ‘ibot, ateistik matbuotga keng e’tibor qaratildi. Ateistik tashviqotning suhbat, ma’ruza, savol-javob kabi shakllari asosida ish tashkil etildi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Tarixiy yodgorliklarga nisbatan ko‘r-ko‘rona munosabatda bo‘lish, mahalliy aholining boy madaniy merosini

mensimaslik oqibatida tarixiy yodgorliklarga jiddiy ziyon etkazildi. Termiz va uning atrofidagi bir qancha obidalar yo‘q qilindi. Shu yillarda Salovotda muqim yashab kelgan sayyidlarining avlodlari ta’qib qilindi[2]. Natijada ularning ko‘pchiligi chet ellarga ketib qoldilar, ayrimlari esa qatag‘on qilindilar. Salovotdagi machit, Sulton Saodat maqbarasining darvozaxonasi, qadimiy xonaqosi buzib tashlandi. 1932-yilda hozirgi katta o‘zbek trakti yo‘lida (Sherobod yo‘lida) joylashgan Termizdagi eng qadimgi minora ham yo‘q qilindi.

1944-yil oxiri va 1945-yil boshlarida Surxondaryoda 10 ta masjid islomga e’tiqod qiluvchilar tomonidan hukumat ruxsatisiz qurilgan va ta’mirlangan[3].

Qattiq senzura tartiblari, asosida belgilab berilgan faoliyatgagina ruxsat berilgan. Agarda ushbu yo‘nalishdan kim chetga chiqsa yoki markaz ko‘rsatmasiga xilof ish tutsa tegishli tarzda partiyaviy jazoga tortilgan. Misol uchun Surxon vohasining ma’rifatparvar insonlaridan biri Eshboy Pardayev ham ana shunday balolarni o‘z boshidan kechirdi. Eshboy Pardayev Leningrad til va adabiyot instituti aspiranturasiga kirib, XVI asr o‘zbek tili grammatikasi”ni o‘rganish yuzasidan tadqiqotlar ham olib bordi. 1945-yilda maktabda ishlab yurgan kezlarida ta’lim berayotgan bolalarga “Qur’oni Karim”ni ko‘rsatganligi uchun dinni targ‘ib qilinishida ayblanib NKVD tomonidan besh yilga qamab yuborildi.

1947-yilda SSSR Fanlar Akademiyasining Tarix institutida din tarixi va ateizm sektori ish boshladi. 1964-yilda esa Ijtimoiy fanlar akademiyasi huzurida ilmiy ateizm instituti tashkil etildi[7].

KPSS Markaziy Qo‘mitasining 1954-yil 7-iyuldagi qarorida “O‘rta Osiyodagi qadamjolarni ziyorat qiluvchilar soni ko‘pligi, u erda ko‘plab mol-qo‘ylar so‘yilib, diniy bayramlarni nishonlash xalq xo‘jaligini izdan chiqarib, mehnat intizomiga putur etkazayotganligi ta’kidlanadi. Shuningdek, diniy xurofot va bid’atlar sovet kishilari bir qismining ongini zaharlab, ularning kommunizm qurilishida xalaqit bermoqda”[8], deb qayd etiladi.

Muqaddas joylarga, ularni ziyorat qilishga qarshi kurash KPSS MKning 1958-yil 28-noyabrdagi **“Muqaddas joylarni ziyorat qilishni tugatish bo‘yicha choralar to‘g‘risida”**gi qaroridan keyin ayniqsa kuchaydi. Bu qarorga asosan, barcha muqaddas joylar yopilishi kerak edi. O‘zbekiston diniy ishlar bo‘yicha kengash vakilining ma’lumotiga ko‘ra, respublikada 1959-yil 30-maygacha hisobga olingan**. “Muqaddas joylar”** 176 ta edi. Shulardan 138 ta muqaddas joy yopilgan edi. O‘zbekiston diniy ishlar bo‘yicha vakilining 1962-yil 4- fevraldagi ma’lumotiga muvofiq, 1960-yil 1- yanvarda respublikada faoliyat ko‘rsatgan muqaddas joylar 295 ta bo‘lgan. 1960-1961 yillarda ko‘rilgan choralar tufayli 245 ta muqaddas joylar yopilgan. 1962-yil 1-yanvarda respublikada faqat 49 ta muqaddas joylar faoliyat ko‘rsatgan.

SSSR va O‘zbekiston SSR konstitutsiyalarida fuqarolarning vijdon erkinligi kafolatlanishi belgilab qo‘yilgan bo‘lsa-da, sovet hokimiyati kommunistik partiyasi dindorlar va diniy muassasalarga nisbatan dahriylikdan iborat siyosatini XX asr 50-yillari oxirida yangidan kuchaytirish siyosatini ilgari surdi. Ayni paytda din va diniy ta’lim marksizm-leninizm g‘oyalariga ilmiy qarshi qo‘yish kuchaytirildi. Bu davrdan boshlab fanni dinga qarshi qo‘yish, undan dahriylik targ‘ibotida foydalanish, yoshlar orasida e’tiqodsizlikni kuchaytirish, sof kommunistik mafkurani yaratish kampaniyasi boshlab yuborildi.

O‘zbekistonda “xudosizlar ittifoqi” tashabbusi bilan “Xudosizlar” jurnali nashr etilib, respublikada, xususan, islom, uning marosimlari, urf-odatlar diniy sarqit sifatida talqin etilib, unga qarshi kurash muhim masala sifatida kun tartibidan tushmadi. Jumladan, respublika miqyosida tashkil etilgan dinga qarshi kurash “xudosizlar ittifoqi”ning bo‘limlari Surxondaryo viloyatida ham faoliyat olib bordi. O‘zbekistonning janubida ham “xudosizlik”ni targ‘ib etuvchi, dinni qoralovchi maxsus lektor-ateistlar maktablari ochildi.

Jumladan, Surxondaryo viloyatida 1981-

1982 o‘quv yilida viloyat partiya komiteti huzuridagi marksizm-leninizm universitetining ideologiya fakultetida lektor-ateistlar bo‘limi ochilib, unda mazkur o‘quv yilida 30 lektor-ateist tayyorlandi[7]. O‘sha o‘quv yilida Termiz davlat pedagogika instituti huzurida ham yosh ateistlar maktabi faoliyati yo‘lga qo‘yildi[4]. Surxondaryo viloyatining barcha shahar va tumanlarida 2 yillik ilmiy-ateizm bo‘yicha maktablar ochildi.

O‘zbekiston SSR Ministrlar Soveti huzurida diniy ishlar qo‘mitasi ish olib borib, mazkur qo‘mita joylarda masjid, madrasa va qabristonlar o‘rnini qayta ko‘rib chiqish va boshqa shunga o‘xshash masalalar bilan shug‘ullangan[5]. Komissiya qarori va say’i harakati tufayli Surxondaryodagi ko‘plab masjidlar faoliyati to‘xtatib, ular yopib qo‘yildi.

Surxondaryodagi hadisshunos olim, musulmon dunyosining taniqli allomalari Imom Termiziy, Al-Hakim-Termiziy maqbaralari qarovsiz holga keltirildi va u erlarga kishilarning ziyorat qilishlari ta’qiqlandi.

“Xudosizlar ittifoqi” nafaqat diniy muassasalar, balki diniy va milliy bayramlar va marosimlarga ham qarshi kurash olib bordi.

Surxondaryoning qishloq hududlarida Termiz, Denov, Boysun, Sherobod va boshqa janub shaharlarida hayit marosimlarini bayram sifatida nishonlash man etish darajasiga etgan edi. Jarqo‘rg‘on, Boysun, tumanlarida dinga qarshi targ‘ibot kuchaygan yillarda ham hayit bilan bog‘liq an’analar yashirin davom ettirilib, yangi jihatlar bilan boyib bordi.

Sovet davrida madaniyat, milliy urf-odatlar, an’analarga zarba berilib, o‘zbek xalqining uzoq yillar davomida shakllanib kelgan qadriyatlari, urf-odat va an’analari “o‘tmishning zararli sarqiti” sifatida qoralanib, ma’naviyatning uzviy qismi bo‘lgan din “xurofot va bid’at” deya talqin qilindi. Kommunistik mafkuraning dinga qarshi kurashi oqibatida mamlakatimizdagi tarixiy obidalar achinarli holatga kelib qoldi. Yuzlab, minglab masjidlar, maqbaralar, ziyoratgohlar “Din-xalq uchun afyundir” hamda “xurofot o‘chog‘i” shiorlari ostida yopildi, buzib tashlandi yoki boshqa maqsadlarda foydalanildi.

Ilmiy-ateistik propaganda ishlari, ayniqsa, Surxondaryo viloyati madaniy-oqartuv muassasalarida yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Bu erda ilmiy-ateistik propagandaning eng ta’sirchan va keng tarqalgan formalari bo‘lgan leksiya va suhbatlarga alohida e’tibor qaratilgan edi. Madaniyat uylarida ilmiy-ateizmga bag‘ishlangan lektoriy tashkil etilgan. Unda planli ravishda «Dinning paydo bo‘lishi», «Diniy marosimlar va ularning mohiyati», «Kommunistik axloq va diniy axloq» kabi mavzularda leksiyalar o‘qilgan. Rayonlaridagi madaniy-oqartuv muassasalarida esa ateistik mavzularda ko‘plab tematik kechalar uyushtirilgan. Shahar madaniyat bo‘limining ilmiy-ateistik propagandaga doir ishlariga ko‘ra, mahallalarda ilmiy-ateistik mavzularda leksiya va suhbatlar muntazam o‘tkazilgan. «Fan va din», «Odamning paydo bo‘lishi», «Xudo bormi?», «Diniy marosimlar va ularning zarari», «Meditsina va din», «Quyosh va Oy tutilishining sabablari» kabi mavzulardagi leksiya va suhbatlarni o‘tkazishda ateistik propagandaning ko‘rgazmali agitatsiya vositalaridan keng foydalangan.

Qishloq klublarida ateistik mavzularda savol-javob kechalarini o‘tkazish an’ana bo‘lib qolgan. Oblastdagi barcha klublar huzurida ateizm burchaklari mavjud edi. Ularda ateizmga oid turli adabiyotlarni, jurnallarni, plakatlarni, shuningdek, ilmiy-ateizmga oid kitoblar ro‘yxatini topish mumkin bo‘lgan.

Oblast madaniy-oqartuv muassasalarining xodimlari dinga ishonuvchilar bilan individual ish olib borishgan. Bunda ilmiy-ateistik propagandaning suhbat formasidan keng foydalanilgan. Suhbatlarni o‘tkazishda har bir dinga ishonuvchining yoshi, kasbi, ma’lumoti, dunyoqarashi va hokazolar hisobga olingan, albatta.

Ko‘pgina madaniy-oqartuv muassasalari huzuridagi xotin-qizlar klublarida ilmiy-ateizm mavzularida leksiya va suhbatlar o‘tkazishdan tashqari ilmiy-ommabop va badiiy kitoblardan parchalar, gazeta va

jurnallardan dindan voz kechganlarning maqolalari va ular haqida yozilgan materiallar o‘qib bergan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xullas, mazkur yillarda mamlakatda diniy idoralarni qattiq nazorat ostiga olish, ularning sonini kamaytirish va faoliyatini doimo nazorat ostida olib turish kuchaydi. Jumladan, dafn va ta’ziya marosimlariga “sotsialistik” mafkuraning salbiy ta’siri natijasida azador xonadonga ta’ziya bildirgan rahbar yoki ziyoli qatlami vakillari uchun og‘ir ish va sinov bo‘lganligini ko‘rish mumkin.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Salmonov A. “O‘zbekistonda sovet hokimiyatining diniy siyosati: uydirma va tarix haqiqati” – Toshkent: Tafakkur, 2015.
2. Mirzo J. Termiz sayyidlari. – Samarqand-Termiz, – 2001. – B. 19 – 6.
3. O‘zR MA, 2456-fond, 1-ro‘yxat, 5-ish, 44-varaq.
4. Ateistik tarbiya hujumkor bo‘lsin / Qashqadaryo haqiqati. 1982 yil 24 avgust.
5. Muloqot. -Toshkent, 1993. -№ 9-10. -B.23-24.
6. Tojiboyev M. Sovetlar davrida musulmon diniy tashkilotlari faoliyatiga chek qo‘yilishi // Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке». № 23(100), часть 1 июля, 2024. -Б.84-87.
7. Атеистик энциклопедик луғат. -Т.: Ўзбек совет энциклопедияси Бош редакцияси, 1988. -Б. 38.

Қонун, дин черков.-Тошкент: Ўзбекистон, 1987.-Б.56-57.